

УДК [328.1+34.461] (477): (71) “1940/1960”

Олег Бажан (м. Київ)

“КДБ ВВАЖАВ БИ ЗА ДОЦІЛЬНЕ...”, АБО ПАТРІОТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У повідомленні висвітлюються сторінки політичних, гуманітарних взаємовідносин УРСР та української еміграції по лінії державних органів та громадських організацій в 1940–1960 роках.

Ключові слова: Друга світова війна, українська діаспора, радянські спецслужби.

Одним з найважливіх напрямів діяльності органів державної безпеки УРСР у середині 1960-х років було здійснення активних заходів по компрометації та розкладу антирадянськи налаштованої частини української еміграції. Як свідчать архівні документи, КДБ при РМ УРСР впродовж тривалого часу проводив цілеспрямовану із застосуванням різних форм та методів “чекістську роботу” проти одного з найактивнішого націоналістичного угруповання — Закордонних частин Організації українських націоналістів (ЗЧ ОУН). Завдяки комплексним заходам протягом 1954–1964 років органам КДБ вдавалося тримати ЗЧ ОУН у “кризовому стані та створювати умови для успішного проведення наших акцій у плані компрометації ватажків ЗЧ ОУН перед інорозвідками та рядовими учасниками, розпалюючи серед членів Проводу недовіру та підозрілість один до одного, створення атмосфери невпевненості та страху за свою долю”.

Крім того, радянські спецслужби не залишались осторонь ідеологічної боротьби між так званими зарубіжними українськими прогресивними і націоналістичними організаціями, яка тривала у вигляді гострої полеміки стосовно ключових питань: соціалізм чи капіталізм, підтримка СРСР чи дискредитація країни Рад, участь чи неучасть у процесі відновлення державної незалежності України. Так, напередодні відзначення 20-річчя перемоги СРСР над нацистською Німеччиною Комітет держбезпеки УРСР вважав за доцільне здійснити відповідні акції, які б активізували діяльність прогресивних українських еміграційних організацій і одночасно засуджували дії націоналістів. Дієвим кроком у зміцненні взаємозв’язків урядових структур і громадських кіл України з українською громадою за

кордоном, на думку голови КДБ при РМ УРСР В. Нікітченка, мало стати “Звернення Українського республіканського комітету захисту миру до української еміграції” з нагоди 20-річчя завершення Другої світової війни. Відозва до представників української еміграції була підготовлена на основі оперативних матеріалів КДБ при РМ УРСР, радянських, іноземних документів та публікацій у пресі.

Подані нижче документи з Галузевого державного архіву Служби безпеки України дають змогу визначити внесок української діаспори у боротьбі з фашизмом, висвітлити політичні контакти української еміграції з Україною в 1940–1960-х роках.

№ 1

Доповідна записка голови КДБ при РМ УРСР
В. Нікітченка ЦК КПУ
про необхідність оприлюднення інформації
про патріотичну діяльність української
еміграції в 1941–1947 роках

9 березня 1965 р.

Совершенно секретно

Экз.1.

Центральный Комитет
Коммунистической Партии Украины

Докладная записка

Во время Великой Отечественной войны украинская трудовая эмиграция оказала большую моральную и материальную поддержку своей Родине в борьбе с фашистской Германией. Многие эмигранты приняли непосредственное участие в военных действиях против немецких фашистов в рядах движения Сопротивления и в составе вооруженных сил союзников. Наши земляки за границей оказывали помощь украинскому народу и в первые послевоенные годы.

Вся эта работа проводилась под руководством прогрессивных украинских эмигрантских организаций и групп (Краткая справка патриотической деятельности украинских эмигрантов в 1941–1947 гг. прилагается).

Учитывая необходимость активизации деятельности прогрессивных украинских эмигрантских организаций и усиления патриотического движения за границей, Комитет госбезопасности при Совете Министров УССР считал бы целесообразным, в связи с исполняющимся в 1965 году 20-летием со дня разгрома фашистской Германии, осуществить следующие мероприятия.

Подготовить и обнародовать обращение Республиканского комитета защиты мира к украинской эмиграции, в котором дать высокую оценку патриотической деятельности наших земляков во время войны. Высказать уверенность в том, что украинские эмигранты всегда будут патриотами и активными борцами за мир во всем мире, призвать их к разоблачению разжигателей войны и дальнейшему укреплению дружбы со своим народом. Выразить признательность всем людям доброй воли, оказавшим помощь нашей Родине в борьбе против захватчиков. Одновременно осудить антинародную деятельность националистов. (Проект обращения прилагается).

Обращение опубликовать в республиканской прессе, передать за границу по радио и по каналам, перепечатать в газете “Вісті з України”, издать в виде пресс-релизов Постоянного Представительства УССР при ООН и посольства СССР в странах сосредоточения украинской эмиграции.

О патриотических делах наших земляков за границей следовало бы подготовить и опубликовать ряд статей в советской украинской печати.

Просим рассмотреть наши предложения и дать согласие на проведение указанных мероприятий.

ПРИЛОЖЕНИЕ: справка о патриотической деятельности украинской эмиграции на пяти листах, проект обращения на пяти листах.

Председатель Комитета Госбезопасности при Совете Министров Украинской ССР
Никитченко
ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3, спр. 2. — Арк. 194–195. Оригінал.

№ 2

Довідка начальника Управління КДБ при РМ УРСР П. Савчука про патріотичну діяльність української еміграції в 1941–1947 роках

Не пізніше 9 березня 1965 р.

Совершенно секретно
Экз.1.

Краткая справка

О патриотической деятельности украинских эмигрантов в 1941–1947 гг.

Еще до нападения фашистской Германии на Советский Союз прогрессивно настроенные украинские эмигранты выступали с призывом “Долой империалистическую войну!”, “Прочь руки от Советского Союза!”. Они требовали, чтобы западные государства отказались от поощрения немецко-фашистских агрессоров и совместно с Советским Союзом предприняли коллективные действия против гитлеровской Германии.

Большую патриотическую работу проделала украинская трудовая эмиграция в Канаде, США, Франции, Аргентине, Уругвае, Парагвае и Бразилии в период Великой Отечественной войны.

Высокую оценку патриотической деятельности украинской трудовой эмиграции в годы войны дал 17 октября 1964 года первый секретарь ЦК КП Украины тов. Шелест П. Е. в докладе, посвященном 20-летию освобождения Советской Украины от фашистской оккупации:

“Украинский народ благодарен тем представителям трудовой эмиграции, которых во времена господства помещиков и капиталистов злая судьба разбросала по всему миру, за их помощь своим братьям на родной земле во время Великой Отечественной войны”.

На протяжении всей войны украинские патриоты на Американском континенте в прессе, на митингах и собраниях решительно заявляли о солидарности и моральном единстве со своей Родиной, разоблачали и осуждали преступления немецких оккупантов и антинародные действия украинских буржуазных националистов. Наши земляки-эмигранты во Франции вели антифашистскую пропаганду в тяжелых условиях немецкой оккупации.

О признании Советским правительством большого значения моральной поддержки эмигрантов свидетельствует тот факт, что в

первые месяцы войны Председатель Президиума Верховного Совета СССР направил в адрес Украинского комитета помощи Родине в Виннипеге (Канада) телеграмму следующего содержания:

“Москва, 23 сентября 1941 года. С. Семенову, председателю митинга в Виннипеге. Я выражаю глубочайшую благодарность украинским участникам митинга в Виннипеге за их сердечную братскую солидарность с советским народом и его Красной Армией. М. Калинин”.

Украинские эмигранты в Канаде и Соединенных Штатах Америки настойчиво выступали за открытие второго фронта и всемерно поддерживали мероприятия, направленные на усиление военных действий союзников против фашистской Германии. Многие украинцы в этих странах добровольно поступили в армию. (Так, лишь в канадские вооруженные силы влились 40 тысяч украинцев-добровольцев.) Часть из них принимала непосредственное участие в борьбе с немецким фашизмом на европейском театре войны. Украинские эмигранты во Франции участвовали в боевых действиях движения Сопротивления.

С первых дней войны и по 1947 год включительно украинские эмигранты активно оказывали своей Родине материальную помощь. С этой целью наши земляки за границей создали сеть специальных комитетов и организаций, которые в Канаде были объединены в УТДБ — Українське Товариство Допомоги Батьківщині, в США их возглавлял УКМДРУ — Український Комітет Медичної Допомоги Радянській Україні, преобразованный позже в КДРУ — Комітет Допомоги Радянській Україні. В Аргентине эти комитеты и организации вначале были объединены в УДКДРУ — Український Демократичний Комітет Допомоги Радянській Україні, в годы реакции (43–45) они действовали под руководством Украинской комиссии помощи нелегально, а во второй половине 1946 г. была создана Українська Федерація Допомоги Радянській Україні. В остальных странах организации по оказанию материальной помощи Родине не были объединены.

По неполным данным на протяжении 1941–1947 гг. украинские эмигранты оказали материальную помощь в следующих размерах: Канада — более 700 тысяч долларов, США — более 100 тысяч долларов, Аргентина — более 300 тысяч песо, Уругвай — около 30 тысяч песо. Обобщенными данными о раз-

мерах материальной помощи украинцев в Парагвае, Бразилии и Франции (послевоенный период) не располагаем. Собранную в фонд помощи иностранную валюту наши земляки передавали в дипломатические представительства СССР и представительства Красного Креста за границей, медикаменты, медицинское и госпитальное оборудование, продукты питания, обувь, одежду и прочее направляли нам на советских судах, посещавших американские порты.

Подавляющее большинство людей, внесших средства в фонд помощи нашей стране, являлись рядовыми тружениками, экономическое положение которых, в особенности в Латинской Америке, было тяжелым. Реакционеры всех мастей, в частности украинские буржуазные националисты за границей, всячески старались помешать патриотической деятельности эмигрантов. Особенно большим гонениям подвергались патриоты в Аргентине, где с середины 1948 года и почти до конца войны прогрессивные организации были запрещены и украинские комитеты помощи работали нелегально.

В первые послевоенные годы украинцы за границей также демонстрировали свои дружеские чувства и выражали нам соболезнования в связи с большими человеческими жертвами и разрушениями в нашей стране. Одновременно они решительно выступали против антисоветских происков и попыток империалистов развить новую мировую войну.

Патриотическую деятельность украинские эмигранты проводили в содружестве с другими существовавшими за границей антигитлеровскими организациями как эмигрантскими, так и местными. Руководство патриотической работой наших земляков осуществляли украинские прогрессивные эмигрантские организации: ТОУК в Канаде, ЛАУ в США, Украинский национальный фронт во Франции, а в Аргентине после войны Центральна Рада Українських Демократичних Організацій, действовавшие в содружестве с местными компартиями. Помощь Советскому Союзу и в частности Украине оказывали также прогрессивные люди-иностранцы во многих странах и эмигранты других национальностей. Так, например, общая сумма материальной помощи, оказанной СССР прогрессивной организацией ФРК (Федерация Русских Канадцев), превышает 1 млн. долларов. На Украину ФРК направила больничные койки и постельное бе-

лье для харьковского госпиталя и оборудование для колхозных кузниц.

В 1947 году ВОКС отправил письмо ФРК, в котором говорится:

“Мы получили посланные Вашей Федерацией 150 ящиков с оборудованием для колхозных кузниц Украины и Белоруссии. Это оборудование послано в районы и колхозы, наиболее нуждающиеся в таком оборудовании.

Просим Вас передать всем членам Федерации искреннюю благодарность за этот подарок. Советские колхозники принимают его как проявление дружеских чувств канадцев по отношению к народам Советской Украины и Советской Белоруссии”.

Настоящая справка составлена на основании имеющихся в КГБ при СМ УССР оперативных материалов, а также советских, эмигрантских и иностранных документов и печатных документов.

Начальник Управления КГБ
при Совете Министров Украинской ССР
П. Савчук

ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3, спр. 2. — Арк. 198–200.
Оригінал.

№ 3

Звернення Українського республіканського комітету захисту миру до української еміграції з нагоди 20-річчя завершення Другої світової війни

Не пізніше 9 березня 1965 р.

Цілком таємно
екз. № 1

Проект

За Мир, проти Війни —
завжди разом!

Звернення Українського Республіканського Комітету захисту миру до української еміграції

Дорогі земляки-українці за межами
рідної землі!

Минає 20 років з часу завершення Другої світової війни і від дня закінчення тяжкої збройної боротьби проти фашистської Німеччини.

Українська держава зазнала чи не найбільшого лиха від нападу гітлерівських орд. Фашистські варвари вбили на Україні 4,5 мільйона людей і понад 2 мільйони вивезли на роботи до Німеччини. Вони знищили тисячі промислових підприємств, зруйнували сільське господарство і соціально-культурні заклади. Близько трьохсот мільярдів карбованців становили лише прямі збитки, заподіяні війною нашої республіці. На українській землі немає сім'ї, яка б не зазнала жертв і горя у воєнну годину.

Грудьми став наш народ на врятування своєї землі від фашистської навали. Українські радянські патріоти — на фронті, в тилу, на окупованій ворогом території — віддавали всі свої сили справі розгрому фашизму.

Чимало радянських громадян, і поміж них українців, втекли з німецьких концентраційних таборів та примусових робіт і в партизанських загонах чи групах опору і з зброєю в руках боролися проти фашизму на території самої Німеччини та окупованих гітлерівцями країн Європи. З їх числа широко відоме ім'я Василя Порики — його глибоко шанують французи, за бойові подвиги на території Франції йому посмертно присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу.

В боротьбі за свободу і незалежність своєї Вітчизни трудящі вашої республіки явили всьому світові зразки бойового і трудового героїзму. Ми низько схиляємо голови і назавжди збережемо пам'ять про героїв, що полягли в борні з німецьким фашизмом.

Дорогі брати!

Ми знаємо і високо цінуємо видатну патріотичну діяльність і активну участь в антигітлерівській боротьбі і української еміграції на Американському континенті, а також в Європі.

Ми добре пам'ятаємо ту моральну і матеріальну допомогу, яку подали в боротьбі з німецьким фашизмом наші земляки на американській землі. З перших же днів війни українці в Канаді й Сполучених Штатах Америки, в Аргентині, Уругваї, Парагваї та Бразилії на своїх мітингах, зборах і в пресі рішуче заявили про свою солідарність з народами Радянського Союзу в їх справедливій визвольній боротьбі проти німецько-фашистських нападників.

По багатьох американських країнах були створені численні українські громадські ор-

ганізації допомоги Батьківщині, які поруч з моральною підтримкою українського народу здійснювали й матеріальну поміч своїм братам. Одночасно наші земляки брали участь і в різних слов'янських організаціях допомоги Радянському Союзу та в допомогівих кампаніях СРСР, що проводилися іншими місцевими організаціями на Американському континенті.

Профашистські кола за океаном всіляко перешкоджали патріотичній діяльності українських емігрантів. Так, в Аргентині українські допомогіві організації на якийсь час було навіть розігнано, а їх членів переслідувано. Однак навіть за таких важких умов наші земляки за океаном зробили свій посильний внесок у справу допомоги Україні.

Ми високо цінуємо цю допомогу, славимо українських емігрантів, які взяли участь у воєнних діях проти фашистської Німеччини в лавах союзних армій, в партизанських загонах чи групах опору.

Славно діяло старше покоління українських емігрантів. Ми також знаємо, що і переважна більшість наших земляків з повоєнної еміграції, котрі після ворожого нападу або невільничих робіт не змогли повернутися додому, виявили себе в роки війни стійкими патріотами. Вони й нині залишаються вірні своїй Вітчизні.

Складаючи глибоку подяку і шану українським патріотам за межами української землі, наш народ щиро вдячний емігрантам інших національностей і всім людям доброї волі, котрі простягли помочі нашій Батьківщині у лиху воєнну годину.

Одночасно ми гнівно засуджуємо зрадницькі дії ватажків українських націоналістів. Прибувши в обозі німецьких окупантів на Україну, ці запроданці завзято заходилися допомагати нацистським загарбникам встановлювати гітлерівський злочинний “новий порядок”. Вони вчинили тяжкі злочини проти українського народу. На їх совісті тисячі й тисячі вбитих і закатованих людей, пограбовані й сплюндровані села.

Трудящі України таврують також сучасну антинародну діяльність націоналістичних провідників на вигнанні.

Розгром гітлерівської Німеччини означав торжество доброї волі людства над чорними силами реакції. Перемога над німецьким фашизмом і згодом — над мілітаристською

Японією відкрили перед народами земної кулі шляхи до жаданого миру.

Друга Світова війна була великим лихом для людства: загинуло 60 мільйонів людей, мільйони людей залишилися сиротами, мільйони — каліками. Знищено величезні матеріальні і культурні цінності, зруйновано промислові підприємства, міста і села, зламано добробут багатьох і багатьох людей і цілих народів.

Протягом 20 років, що минули з того часу, як відгриміли криваві битви, український народ загоїв рани, завдані війною, відбудував і розбудував народне господарство. Нині Україна рівнем промислового виробництва стоїть в одному ряду з найбільш розвиненими країнами світу. Населення нашої республіки — одне з найбільш освічених серед народів Земної кулі. Далеко за межами нашої держави відомі українські вчені, що мають наукові досягнення світової ваги. Рік у рік підвищується матеріальний добробут трудящих республіки і всього Радянського Союзу.

Згадуючи тяжкі повоєнні роки, український народ вдячний багатонаціональній сім'ї трудящих Радянського Союзу, яка подала нам величезну допомогу у відбудові вщент зруйнованого німецькими фашистами народного господарства республіки. Ми також ніколи не забудемо щире вболівання й матеріальну допомогу від вас — наші земляки за межами рідної землі.

Для дальшого щасливого життя українському народові, як і усім народам світу, потрібний мир. Трудящі Радянської України працюють своєю борються проти нової світової війни, беруть активну участь у русі прихильників миру. Ми знаємо, що й ви — наші брати за кордоном — проти війни, за мир у всьому світі.

Дорогі земляки, українці за межами рідної землі!

В дні, коли людство відзначає 20-річчя з часу розгрому фашистської Німеччини, ми закликаємо вас кріпити зв'язки і дружбу з рідним народом, посилювати боротьбу за міцний мир, проти паліїв війни. Хай завжди український народ і його діти будуть усі разом проти війни, за міцний мир на Земній кулі!

(Підписи)

ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3, спр. 2. — Арк. 201–205. Копія.

Олег Бажан

“КГБ считал бы целесообразным...”, или Патриотическая деятельность украинской эмиграции в годы Второй мировой войны

В сообщении освещаются страницы политических, гуманитарных отношений УССР и украинской эмиграции по линии государственных органов и общественных организаций в 1940–1960 годах.

Ключевые слова: Вторая мировая война, украинская диаспора, советские спецслужбы.

Oleg Bazhan

“KGB would assume it reasonable...”, or Patriotic activity of Ukrainian emigration during the Second World War

The report describes political and humanitarian relationship between the URSR and Ukrainian emigration through the state bodies and the public organizations in the years 1940s — 1960s.

Key words: Second World War, Ukrainian Diaspora, Soviet secret service,

---

УДК: 94 (477) “1939/1945”

Микола Михайлуца (м. Одеса)

ПОЛІГРАФІЧНА ХРИСТИЯНСЬКА ПРОДУКЦІЯ ТА ПРЕСА НА ТЕРЕНАХ “ТРАНСНІСТРІЇ” У 1941–1944 РОКАХ

Розглянуто налагодження поліграфічної справи в румунській зоні окупації та забезпечення румуно- та російськомовною християнською літературою й газетами. На основі невідомих джерел подано кількісні та сутнісні характеристики періодичних видань.

Ключові слова: Друга світова війна, окупація, Трансністрія, християнство, богословська література, преса.

Важливого значення в ідейно-політичному протистоянні двох тоталітарних систем у розпал Другої світової війни надавалося налагодженню наступальної й дієвої пропаганди, в якій не останнє місце відводилося релігійній пропаганді друкованими засобами. Процеси “роздержавлення” церкви і її позиціонування в сучасному українському суспільстві як духовної інституції, яка “має дати суспільству більше, ніж проповідь” актуалізують дослідницькі намагання дійти розуміння історичного минулого задля визначення церковних пріоритетів, серед яких виявляються вкрай

необхідними пропагандистські методи роботи з паствою. Проте цій проблематиці, надто звужено представлений в українській історіографії, присвячено лише праці автора цієї статті, натомість запропоновану тему значно ширше вивчено в румунській та молдавській науковій літературі (А.-Н. Петку, Д. Ставараке, Р. Соловей).

Цього разу наш дослідницький інтерес викликала історія налагодження видавництва і методи розповсюдження християнської літератури та преси румунською окупаційною адміністрацією і Румунською православною